

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԿՈՐԻԻՆԻ ՇՈՒՐՋ

Բ.

ԿՈՐԻՒՆ ԵՒ ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ

Կորինի իբր մատենագիր մեծութեան (թողլով իբր պատմիչ գերակշիռ կարեւորութեան) ստոյգ չափանիշը կ'ընծայէ նմանողներու, բանաբաններու խումբը, մանաւանդ երբ նկատի առնուի սա իրողութիւնը թէ ասոնք կը պատկանին մեր հնագոյն պատմագիրներու դասին որոնց սովոր ենք գիմել մեր պատմութեան յօրինման համար, ինչպէս Ագաթանգեղոս, Բիւզանդ, Փարպեցի, Խորենացի են: Երբ գիտեմք արուի թէ ասոնց ամէնքն ալ ազգիւր ունեցած են Կորինը, և անոր փոքրիկ մատենանէն «Աւարք Մաշթոցի»էն մեծ թուով հատուածներ, երբեմն կարճ, յաճախ երկար, բանաբանազած են, մերթ ուրիշ նիւթին վրայ և մերթ տարբեր նիւթի և անձերու յարմարցնելով, ոչ միշտ յաջող կերպով իսկոյն կ'ըմբռնուի Կորինի երկցադոյն գիրքը և գերազանց նշանակութիւնը մեր մատենագրութեան մէջ:

Եւ ոչ մէկ ուրիշ մատենագիր նոյնօրինակ պատիւ ընդունած է իր համարուեստներէն, ո'չ իսկ Եղիշի Կորինի աշակերտակիցը և սննդակիցը, որ բոլորովին տարբեր հանգամանքներով, ուրոյն արժանիքով կրնայ յերուի ոչ նուազ նշանաւոր նկատուիլ իբր մատենագիր: Եւ չառ գիտար չէ բացատրել Կորինի լեզուն այսպէս նախամեծար համարուելուն պատճառներ: Իր դարուն՝ ժամանակին, հիացում գրաւողն էր հռետորական արուեստ, պերճ և յորդ ասացուածք, քաջութիւն՝ հնչական բառեր, պարբերութիւններ, ծիրանազգեսց՝ փողփողուն վայելչութեան արտայայտութիւն բան սուղ, սեղմ, կուտ, պնդակազմ, կանոնա-

ւոր, ճշգրիտ բայց անպարզ լեզու ինչպէս Եղիշիինը որ յունական հակիրճ ճշտութիւնը, չափոյքը, ախանակիտ յատկութիւնը, անսեթեթ կորովը կը յիշեցնէ: Երբեք անհատականութեան գրոշմին զօրութիւնը ոճին վրայ, «Ոճը մարդն իսկ է» ասացուածին ճշմարտութիւնը այնքան ակներև, այնքան պայծառ չեն եկած յայտ բան այս երկու մատենագիրներուն ոճին հակադրութեան մէջ, որոնք նոյն ժամանակ ազգրած, նոյն ուսուցչէն ուսած, միասին մեծցած, նոյն նիւթական և մատուորական շրջանակին մէջ դարգացած, միասին Բիւզանդիոն կեցած, շատ հաւանօրէն նոյն Յոյն գրքերը կարգացած (Եղիշի յունագիրութենէ դատ, ասորագէտ ալ էր, Կորինի յունագէտ ըլլալը յայտնի է, բայց ասորագէտ ևս ըլլալուն վկայութիւն չունինք) այնքան ծայրայեղօրէն կ'անջրպետուին լեզուով իրարմէ: Բայց բնաւ տաքակցա չկայ թէ Կորին անհամեմատ աւելի բարձր գրող կը նկատուէր իր ժամանակակիցներէն և նոյն իսկ աշակերտակիցներէն, եթէ ոչ մեծ ուսուցիչին աւետարանողին և գրողին՝ Մաշթոցի կենսագրութիւնը ընելու յատկապէս իրեն չէր դար հրաման Յովսէփ կաթողիկոսէ, և ոչ ալ խրատուածն՝ Կորինի աշակերտակիցներէն:

Առնենք Կորինի բանաբաններուն մէջ հնագոյնը Ագաթանգեղոսը, զոր Ղազար Փարպեցի մեր պատմագիրներուն գլուխը կը դասէ, «առաջին» յորջորջելով: Համեմատելով իր նմանատիպ գուպակշիռ հատուածները Կորինի հետ, ամենամեծ բանաբանը կը գտնենք զան:

աստուածեղէն շնորհս երեւցաւ» ճիշտ Կորինթի պէս, և կամ լոկ «ո՛րք ուստեք... այնպիսի աստուածեղէն շնորհաւ երեւցաւ»։ Աւելի նշանակելի է «Հայաստան աշխարհիս»-ի (Կորինթի Վրացի՝ աշխարհիս) քով աւելցնելը «Թորքոսմայ ազգին» յորջորջումը, զոր երբեք չի դորձած եր Կորինթ, և որուն ներմուծման կը հանդիպինք ուրիշ բանաբաղկաւ հաստատմի մը մէջ։

Կոր.

«Քանցի յԱյրարատեան գաւառին ի կայս քաղաւարաց և քահանայապետացն բղխեցին Հայոց շնորհք պատուիրանացն Աստուծոյ»։

Աղաթ. (ՀՋ 579)

«Քանցի յԱյրարատեան գաւառին ի քաղաւարանիս կայիսնսն բղխեցին Հայոց տանն Թորքոսմայ շնորհք քարոզութեան աւետարանին պատուիրանացն Աստուծոյ»։

Դարձեալ Կորինթ վերձ է կրկնութիւններէ և աւելադրութենէ մինչ Աղաթ.ի մէջ «շնորհք քարոզութեան աւետարանին» է ետքը «պատուիրանացն Աստուծոյ» այլ ևս աւելորդ է. կամ մէկը դորձած ելու էր կամ միւսը։

Այս երկու հաստատմանունն մէջ «տանն Թորքոսմայ»-ի ներմուծումը (Հայաստան աշխարհի համար) նոր յորջորջում մըն է որ կ'երևի Կորինթէն ետքը դորձածութեան մտած է Ս. Գրոց Թարգմանութիւնը տալածուելէ, ծանօթ գտնայէ յետոյ, երբ անոր մէջ գտնուած Թորքոսմ անունին՝ Հայաստանի վերադառնալ վերադրումը սկսաւ (ինչպէս նաև Ասքանազի վերադրումը, որ իրօք Skuza = Skyths, Սկիւթացիք կը նշանակէ)։ Թորքոսմի երկիրը՝ ծայրագոյն հիւսիսի երկիր մը պէտք է ըլլայ զի եղեկիէլ մարգարէին մէջ կը կոչուի Թորքոսմը «ի ծագաց հիւսիսայն», և շատ աւելի կը պատշաճի Կիւսիսեացոց՝ Սկիւթական մեծ ցեղին այդ ճիւղին։ Եթէ եօթներորդ դարուն Ն. Ք. Սկիւթական մեծ արշաւանքը ընդհանուր Եստրալիոյ մեծ Ասիա (մէջն ըլլալով Հայաստան) որ զգրկեց, խախտեց ամէն ինչ, ի վերջոյ Սկիւթական հաստատմ մը Հայաստանի հոգին վրայ թողելուն համար Հայաստան աշխարհը Ասքանազեան ազգ և տուն Թորքոսմայ և հիւսիսական ազգ (հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն» Խորենացիի բառերով) յորջորջել ներքին է, պէտք է ընդունել թէ այդ յորջորջումը մասամբ և փոքր մասամբ ուղիղ կրնայ

նկատուիլ՝ Հայաստանի նոր բնակչութեան մեծագոյն բաժինը պատկանելով Հատեան — Փոլիւպոսի եւ Իրանեան եկեղեցիներու։

Կորինթէ՝ բանաբաղկաւ Աղաթ.ի մանաւանդ յայտ կուգայ հետեւալ հաստատմի մէջ որ Աղաթ. դորձած ելով նոյն խօսքերը՝ յայտնի հակասութեան կամ աւելադրութեան մէջ կ'ըլնայ։

Կոր.

«Եւ նորա (Մաշթոցի) իւրովք հաւասարօք գտովորականն առաջի եղեալ զագօթս և զաքնութիւնս, և զպաղատանս արտասուալիցս, զխրատամբերութիւնս, զհոգս աշխարհահեծս, յիշելով զասացեալն մարգարէին, եթէ «Յորժամ հեծեծեացես, յա՛նժամ կեցցես»։ Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան գտանելոյ։ Որում պարզեւէր իսկ վիճակ յամենաշնորհոյն Աստուծոյ, հայրական չափուն ծնեալ ծնունդս նորոք և սքանչելի՝ սուրբ աջովն իւրով՝ նշանագիրս հայերէն լեզուին։

Աղաթ. (ՀՋ 615—6)

«Եւ իւրում անձինն գտովորականն առաջի գնէր (Ս. Գրիգոր) և իւրովքն (անդուստ ամելովքն) հաւասարօքն, զպսիս և զագօթս, զորքնութիւնս, զպաղատանս արտասուալիցս, զխրատամբերութիւնս։ Յիշէր (այս. յիշէլ) զասացեալն մարգարէին, եթէ «Յորժամ հեծեծեացես, յա՛նժամ կեցցես»։ Այսպէս բազում աշխատութեամբ կատարեալ վասն համաշխարհիմ բարեաց ինչ օճան գտանելոյ։ Որում պարզեւէր իսկ վիճակ (ուղեղեցինք սխալ տպաւոր վիճակն) յամենաշնորհոյն Աստուծոյ, հայրական չափուն ծնանէ՝ ծնունդս նորոք և սքանչելի՝ պարզեարալիս աջովն իւրով, զամենայն ի ջրոյ և ի հոգւոյ յարգանդէ մկրտութեանն (սխալ տպուած՝ մկրտութեամբն) միւս անգամ վերստին ծնանել են»։

Ասորագծած ենք այն տեղերը որ բանաբաղք աւելադրութիւններ ունի կամ աւելորդ, անտեղի փոփոխութիւններ, ինչպէս արտասուալիցս փոխանակ արտասուալիցսի, վասն համաշխարհիմ (= համայն Հայ աշխարհի) փոխանակ վասն իւրոյ ազգին, յամենաշնորհոյն Աստուծոյ, փոխանակ յամենաշնորհոյն Աստուծոյ, փոփոխութիւններ զորս երբեք Կորինթ ինքը չի կրնար բրած ըլլալ այնքան աւելորդ կերպով իր իսկ գրածին վրայ։ Դարձեալ, «բա-

զուտ աշխատութեանց համբերեալ» բնական, հասկանալի խօսք է, բայց Ազաթ-ի «բազում աշխատութեամբ կատարեալ վասն... օճանս գտանելոյ» անյաջող բացատրութիւն մըն է: Իսկ դալով ամբողջին խմտոին, Կորիւնի գրածը շատ աւելի յարմար է գրոց գիւտին համար յանձն առած տքնութեանց, խտամբերութեանց նկատմամբ, քան Ազաթ-ի գրածը Ս. Գրիգորի պահի, աղօթքի տքնութեանց դիմելուն որպէսզի Հայաստանի մեծ նպատակ, օճան-դակութիւն բերէ, որուն համար պարզեւ ելաւ իրեն Աստուծոյ, միայնակ և վերստին ծնել հոգեւոր ծնունդներ են: Բայց այս ամէնը արդէն եղած կատարուած ըլլալը քանի մը էջեր առաջ պատմած է Ազաթ-, Տրդատ, արքունիքը, աւագանին դարձած էին քրիստոնէութեան, Տրդատ, Թագուհին, քոյրը ընդ առաջ ելած էին Ս. Գրիգորի ի Բագաւան, և Տրդատի միաբանութեամբ, Ս. Գրիգոր իր քարոզութիւնը կ'ընէր, կը յորդորէր, «Թագաւորն և զօրականքն ամենայն աշխարհախումբ բազմութեամբ յանձն առեալ գինգրեալն կատարել» հրամայածները ի գործ արեւանել են: Ուրեմն ի՞նչ հարկ կար նոր պահի, աղօթքի, տքնութեանց, հեծեծանքի, եւն. «վասն համաշխարհի բարեաց ինչ օճանս գտանելոյ» այսինքն բարբի ձիր մը, օճանդակութիւն գտնելու համար: Ս. Գրիգոր արդէն գտեր էր սա, երկնքի շնորհը Հայաստանը քրիստոնէութեան դարձնելու, ալ ի՞նչ կը փնտռէ նոր օճան: Մաշթոց կը փնտռէր այդ բարբի օճանդակութիւնը Հայ աշխարհի գիւտէն, որպէսզի Ս. Գրիգոր թարգմանէ և իր ազգին աւետարանէ իր լիզուով, Հայ սրտին խօսի ուղղակի, Հայ սրտին, հոգեւոյն մէջ մուտ գործէ կենաց խօսքը:

Կորիւն

(Ս. Գրիգոր թարգմանութենէն ետքը
Հայաստանի համար)

Յայնմ ժամանակի երանելի ցանկալի և անպայման սքանչելի լինէր Երկիրս Հայոց, յորում յանկարծ ուրեմն օրէնստուոյց Մովսէս՝ մարգարէական դասուն, և յառաջագէմ Պաղոս՝ բովանդակ առաքելական գնդովն, հանդերձ աշխարհակեցոյց աւետարանաւ Քրիստոսի միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն երկու հաւատարեւոցն՝ հայաբարբառք հայերէնախօսք գտան:

Ազաթ. (էջ 633)

(Ս. Գրիգորի քարոզութեանց պատշաճեցնելով)

Յայնմ ժամանակի երանելի ցանկալի և անպայման սքանչելի լինէր Երկիրս Հայոց: Որպէս և Մովսէս յանկարծ ուրեմն օրէնստուոյց Հեբրայականին՝ ամենայն մարգարէական դասուն, և կամ իբրեւ յառաջագէմ Պաղոս բովանդակ առաքելական գնդովն՝ հանդերձ աշխարհակեցոյց աւետարանաւ Քրիստոսի, աշխարհ և սա եկեալ հասեալ երևեալ հայաբարբառ հայերէնախօս գտաւ:

Որքան պատշաճ, միաբան, իմաստալից է Կորիւնի գրածը, այնքան անյարմար, անյարբիր և անիմաստ է Ազաթ-ի բանաբաղինը, որ խիստ անյաջող կերպով Մաշթոցի և Սահակի վրայ ըսուածը կը ձգնի Ս. Գրիգորի յարմարեցնել: Ըստ Կորիւնի՝ երկու միաբան գործողներու (հաւատարեւոյ) ֆանքով Ս. Գրիգոր՝ չին և նոր կտակարան՝ քարգմանուելով, յանկարծ Մովսէս՝ ամբողջ մարգարէներով, Պաղոս՝ առաքելներով, և Քրիստոսի Աւետարանը միանգամայն եկան հասան Հայաստան և հայախօս դարձան: Գեղեցիկ նմանութիւն: Իսկ Ազաթ-ի խօսքով անոնք չեն հայկական դարձողը՝ այլ Ս. Գրիգոր է որ անոնց նմանելով՝ կուգայ կը հասնի կ'երեւի և հայախօս կը դառնայ՝ երբայայտ Մովսէսի և յունախօս Պաղոսի և Աւետարանին պէս!! Երբ դեռ Հայ գիր և հայերէն Ս. Գրիգոր գոյութիւն չունէին: Ահաւասիկ ո՛ւր կը հասնի անձարակ բանաբաղին անհեթեթութիւնը:

Միթէ կարելի՞ է վայրկեան մը մտածել թէ Կորիւն ինքը գրած ըլլայ Ազաթ-ի մէջ՝ ինքզինքը կրկնելով ա՛յսքան անպատեհօրէն, այսքան ծիծաղելիօրէն !

Անտեղի և անիմաստ փոփոխութեան օրինակ.

Կորիւն

«Մտեալ առաջի պատուակալ աթոռոյն յանդիման լինէր աստուածակարգ թագաւորացն և հայրապետին՝ սրբոց կաթողիկոսին՝ աշխարհամուտ դրանն որում Աստիկոս կոչէին, յորոց և գտեալ շնորհս, հրամայեալ լինէր ժամանակս ինչ անդէն ի տիեզերական քաղաքին մեծարիւղ դարձանօք կարգելովք են»:

Ազաթ.

Չոր իբրեւ լուաւ Աստուածակարգ թագաւորն պատուակալ աթոռոյն Կոստանդիանոս և... Հայրապետն մեծ արքեպիսկոպոս աշխար-

համուսնու զրանն որով անուն կոչէր Անգրեան, որք մեծաւ սիրով պատիւ արարեալ ընդ առաջ ելանէին: Եւ տուեալ հանգիստ, շնորհս ունել ժամանակս ինչ անդէն ի տիեզերական քաղաքին:

«Յանդիման լինէր», «քնդ առաջ կրտէր», «մեծարել», «շնորհս ունել»: Հասուածին մեծ մասը օրինակելէ ետքը, ինչ հարկ կար՝ երկու բառեր համանիշներով փոխանակել, արդեօք բանաբաղութիւնը ծածկելու համար:

Արիւն անպատեհ բանաբաղութեան օրինակ ուր Կորիննի Մաշթոցի յուղարկաւորութեան համար պատշաճօրէն գործածած բառերը՝ փոքրիկ յաւելումով մը Ազաթ ի բանաբաղը կ'ընդօրինակէ բոլորովին տարբեր հանգչսի մը, Ս. Գրիգորի բաղմամբիւ հայեր մկրտելուն համար:

Կորինն

«Ձոր (Մաշթոցի մարմինը) առեալ Վահանայ եւ Հմայիկի... սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ եւ հոգեւոր ցնծութեամբ: Կանթեղօք վառելովք եւ ջահիւք բորբոքելովք» են:

Ազաթ. 618

Մեծաւ ցնծութեամբ, եւ սպիտակ հանդերձիւք, սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ, կանթեղօք վառելովք, եւ մամեղինօք լուցելովք եւ ջահիւք բորբոքելովք:

Ինչ հարկ կար այս գլխովին տարբեր հանգչսը նկարագրելու համար Կորիննի նոյն բառերուն զիմել ճիշտ ու ճիշտ: Ո՛րք յուղարկաւորութեան հանգչս, ո՛րք մկրտութեան,

Կորինն

(Սահակ եւ Եղնիկ միասին Ս. Գրոց ճշգրտաւ թարգմանութիւնը ընելէ ետքը)

«Եւ այնպէս գամենայն ժամանակս իւրեանց յրնթերցուածս գրոց ծախէին հարքն գորիւ եւ զգիւն, եւ նովմը ծաղկեալք եւ շահաւետեալք օրինակ բարեաց՝ ուսումնաւէր առնելովք ինչ լինէին»:

«Եւ այնպէս հանդերձ թագաւորան եւ առեալն աշակերտելովքն գամենայն ժամանակս իւրեանց ընթերցուածս գրոց ծախէին գորիւ եւ զգիւն, եւ նովմը ծաղկեալք եւ շահաւետեալք օրինակ բարեաց՝ ուսումնաւէր առնելովք ինչ լինէին»:

Գործեալ Ազաթ ի մէկ բանաբաղութիւնը որ չէ յաջողած: Հարքը (Մաշթոց եւ Սահակ) դուրս ձգելով տեղը գրեր է Տրդատ թագաւորը

եւ բոլոր աշակերտեալները (բաւական մեծ բաղմամբիւն մը, ո՞րք էին առեալք) որոնք գիւնը ցերեկ իրենց բոլոր ժամանակը գիրք (Սուրբ Գիրք բեկ կ'ուզէ թերեւ) կարգաւորելու: Բիշ առաջ Ս. Գրքի վրայ կը խօսէր: Եթէ անոր կ'անհարկէր, եղակի պէտք է գրուէր «ծախէր», ոչ «ծախէին», բայց Կորինն ընդօրինակած ըլլալով՝ անոր մէջի յոգնակին պահեր է: Սակայն հաւատարմէ է որ Տրդատ թագաւոր իր բոլոր ժամանակը գիրք ցերեկ աշակերտեալներու ստուար թուի հետ գրոց ընթերցման առած ըլլայ, առանց իր թագաւորութեան հոգեւոր քննա զրազելու: Ասոր համար հարկ է որ բոլորովին թողած ըլլար թագաւորութիւնը: Թերեւս ներքին հոգեւորական շափաղանցութիւն բառի, սակայն՝ ըստ մեզ՝ Կորինն անձարակ բանաբաղութեան վերադարձի է շափաղանցութիւնը:

Կորինն

(Մաշթոցի Աղուանից աշխարհը երթալով ուսուցանելէ ետքը)

«Երկուցունց զուգացելոց՝ եպիսկոպոսին եւ թագաւորին յանձն առեալ զպրութեանն հնազանդելոյ, տային եւ հրաման ի գաւառաց եւ ի տեղեաց իշխանութեանն իւրեանց բաղմամբիւն մանկանց յարուստ գպրութեանն ածել եւ դուժարել, ըստ արժանաւոր եւ պատեհ տեղեաց, դասս դասս զպրաց, եւ ռոմիկս կարգել ի դարման»:

Իսկ իրրե հրամանն այն արդեամբք եւ գործովք յանկ ելանէր, տպաւնայնահետ երանելոյն Երեմիա եպիսկոպոսի ի ձեռն առեալ վաղվադակի գաւառածային գրոց թարգմանութիւն՝ վայրենամիտ եւ գառարկատուն եւ անանարարոյ աշխարհն Աղուանից մարգարէպէտք եւ առաքելածանօթք եւ աւետարանաժառանգք լինէին, եւ ամենայն աւանդելոցն Աստուծոյ ոչ իւրք անտեղեակք»:

Ազաթ. (էջ 622)

Ի տեղեաց տեղեաց սահմանոցն Հայոց տայր հրաման թագաւորն Տրդատ իւրոյ իշխանութեանն յաշխարհաց եւ ի գաւառաց բաղմամբիւն մանկանց ածել յարուստ գպրութեան եւ կարգել ի վերայ... զպրոցապետս, առաւել զաղոս պղծադործ քրմացն գմանկունս նոցա ի նոյն ժողովել գումարել յարժանաւոր տեղիս դասս դասս եւ դարման ռոմկաց կարգել: Եւ

զնոսա յերկուս բաժանեալ զոմանս յԱսորի զպրութիւն կարգեալ և զոմանս ի Հելլէն, որ (սուղէլի որով) և անդէն յական թօթափել վայրենամիտքն և դատարկասունքն և անասնաբարոյ աշխարհքն՝ մարդարէպէտք և առաքելաժանօթք և աւետարանաժառանգք լինէին, և ամենայն աւանդելոցն Աստուծոյ ոչ խիբ անտեղեակք»:

Գարձեալ ակներե է Ազաթ. ի բանաքաղելը, և Աղուանից թաղաւորին ու եպիսկոպոսին վրայ բաւածը Տրդատի յարմարցնելը խիստ անյաջող կերպով: Անշուշտ հարկ էր դուրս ձգել Երեմիա եպիսկոպոսի Ս. Գրոց թարգմանութիւն ընելը, որուն տեղ զրեւ է բանաքաղը քուրմերուն դաւակնելուն մէկ մասը Ասորի լեզուն, և մէկ մասը Հելլէն լեզուն սորվելու զնելը — կարկտան: Սակայն ասոնք սորվիլ սկսելուն, ի՞նչպէս յական թօթափել «մարդարէպէտք և» կը լինէին «վայրենամիտ դատարկասուն և անասնաբարոյ» աշխարհները — երկիրները: Ինչո՞ւ յոգնակի (ածականներուն պէս): Եթէ աշխարհքն գրչադրի սխալ է, և եզակի պէտք է փոխել, Կորինի հետեւելով, այն ատեն Հայաստան աշխարհի կը հայի խօսքը, և ի՞նչպէս կարելի է այդ անուանարկ ածականները տալ Հայաստանի ու Հայերու, մինչ Կորին շատ աւելի պատշաճօրէն Աղուաններուն կուտայ այդ ածականներուն որակումը:

Կոր. (Մաշթոցի համար,

Բիւզանդիոնէ հրաման տնկելուն)

«Ի դաւառս կէս ազգին Հայոց յիշխանութեանն կայսեր՝ բազմութիւն մանկանց ժողովել և նոցին ոսճիկ կարգել ի պատահագոյն տեղիս յոր և երանելին զվարդապետութիւն իւր ի դործ արկեալ և ժողովրդոցն քաղցրացուցանէր»:

(Կը հեռի բարբարիանսս ազանդին հալածանքը զոր դուրս կը ձգէ Ազաթ.)

Իսկ երանելոյն զիւր վարդապետութեանն պայման արարեալ՝ սակեալ և վճարեալ, և բազում շնորհադիր մատենաս գհարցն եկեղեցւոյ ստացեալ, ծովացուցանէր զվարդապետութեանն զխորութիւն և լցեալ զեղոյր ամենայն բարութեամբք:

Կորին (գրած է այլուր Սիւնեաց աշխարհին համար)

«Բազում օգնականութիւն գտեալ (յիշխանէն Սիւնեաց) վասն իրացն առաջի արկելոց,

մինչև հասանել նմա բովանդակ ի վերայ սահմանացն Սիւնեաց»:

Ազաթ. (էջ 620)

Յորում և երանելոյն Գրիգորի զվարդապետութիւնն իւր ի դործ արկեալ, և ժողովրդոցն առնիւնել քաղցրացուցանելով... և ծովացուցեալ զվարդապետութեանն խորութիւն և լցուցեալ զաւեմայնսն հոգեւոր բարութեամբ (հոս կարկտան մը՝ դարձեալ Կորինէ) հասանել նմա բովանդակ ի վերայ ամենայն երկրին սահմանացն Հայոց՝ մեծութեան աշխարհին:

Վերջի մասը Ազաթանդեղի մէջ ակներե կարկտան է, և հասանել անկապ կը մնայ, մինչդեռ Կորինի մէջ «մինչև հասանել» կապակից է և տրամաբանական: Ասկէ դատ, հասնիլ, օգնել, ուսուցանել Սիւնեաց աշխարհին բովանդակ սահմանաց մէջ կրնայ քիչ մը չափազանցեալ թուիլ Կորինի պատմածին մէջ, բայց չուտով հասնիլ, քարոզել Հայաստան՝ մեծ աշխարհի ամբողջ երկրին սահմաններուն մէջ բովանդակ, չափազանցութեանց չափազանցութիւն է:

Կորին

«Եւ ի ձեռն տուալ այնուհետեւ աստուածադործ մշակութեամբ դաւտարանական արուեստն ի թարգմանել ի զրեւ և յուսուցանել, մանաւանդ հայեցեալ ի տեսաւարաբարա հրամանացն բարձրութիւն որ առ Մովսէս եկեալ վասն ամենայն եղելոցն... մատենադրել առ ի պահեստ յաւիտեանցն որ դարցն էին, նոյնպիսիք և այլոց մարդարկիցն հրամայեալք... կատարեաց Քրիստոսի շնորհատուր հրամանն եթէ «եղէք ընդ ամենայն ազգս» քարոզեսցի աւետարանս ընդ ամենայն տիեզերս»: Ուստի և երանելի հարցն մերոց համարձակութիւն տուալ յուսուցից փութով, և երեւի և արգիւնակատար զիւրեանց մշակութիւնն ցուցանեն»:

(Ազաթ. (էջ 657—8)

«Իսկ մեք որպէս ընկալաք զհրամանս թաղաւորութեանդ, Տրդատ զրեւ դայս ամենայն որպէս օրէն է գժամանակադիր մատենաց՝ բաւայնմ ձեռք... ոչ եթէ զրոշմեցաք բաւ օրինակի յունական ճարտարութեանն... բայց նայեցաք իրեն ի ցուցող հայելի՝ յաստուածագիր բարձրութեանցն տուչութիւն հրամանացն որ առ երանելին Մովսէս եկեալ և եթէ «քարոզեսցի աւետարանս ի ներքոյ

երկնից. փութով երևելի և արդիւնակատար ըստ աւետարանին զիւր մշակութիւնն ցուցանէր »:

Ահաւասիկ Ագաթ.ի կողմէ յայտնի բանաքաղութիւն մը որ կատարեալ կարկտան մըն է: Կորիւն կը դրէ թէ ինչպէս երանելի հայրերը Մաշթոց և Սահակ՝ Ս. Գրոց մէջ իրենց հրամայում քարոզելու և «սու ի սահակս յաւատեանցն» ի զիր արձանացնելու պատուէրը ինչպէս մարգարէները կատարած էին, առկէ համարձակութիւն առնելով երեւելի և արդիւնակատար կ'ընեն իրենց հոգեւոր մշակութիւնը: Իսկ Ագաթ.ի բանաքաղը՝ իրրեւ թէ Տրդատի ժամանակակից և անոր հրամանը առնելով ժամանակագրելու՝ Ս. Գրոց մէջ ի մարգարէներուն տրուած քարոզելու, գրելու հրամանին նայելով ինքը դրէ կ'առնէ իր ժամանակագրութիւնը — և սուր կը հետեցնէ բոլորովին անկապակից՝ երրորդ գէմքով՝ ուրիշ անձի մը համար (Ս. Գրիգորի անկարկելով) փութով երեւելի և արդիւնակատար զիւր մշակութիւնն ցուցանէր — որ բնաւ չի հետեւի նախորդին որուն մէջ առաջին գէմքով ինք իր անձին վրայ կը խօսի:

Կորիւն

Եւ զցարդ և զցերեկ պահօք և աղօթիւք և ուժգին խնդրուածովք և բարձրագոյն բարբառովք՝ զառաւածադիր պատուիրանացն հրամանս յուշ առնելով, զգուշացուցանելով ամենայն մարդոց, մինչև բազմագոյնս և զգծուաբազոյն վարուց կրքութիւնս, մանաւանդ զի և գրտաւ իսկ ամէր՝ ըստ տէրութեան հասակին՝ զօր վախճանին. շտայր քուն աչաց, ևն:

Ագաթ. (էջ 655)

Զցարդ և զցերեկ պահօք և աղօթիւք և ուժգին խնդրուածով և բարձր բարբառովք՝ զառաւածադիր պատուիրանացն զհրամանս յուշ առնելով զգուշացուցանէր ամենայն մարդոց: Չտայր քուն աչաց, ևայն:

Յայտնի է Ագաթ.ի բանաքաղելը Կորիւնի, մանաւանդ զուրս ձգելն «մինչև բազմագոյնս զօր վախճանին» հատուածը, անշուշտ չափազանց յայտնի Մաշթոցը ակնարկելուն, մինչ Ագաթ.ի բանաքաղը Ս. Գրիգորի վրայ յարմարցուցած էր:

Կոր.

(Մաշթոցի վրայ նշանադիր հնարելէ, զպրոց բանալ տալէ, սուսցանելէ և քարոզելէ յետոյ կ'ըսէ)

«Եւ արդ զնոսս որ յայնչափ ի մասնաւոր և ի բաժանեալ լեզուացն ժողովեցան (միաւորեցան) միով առաւածարարբառ պատգամօքն մի ազգ կապեալ՝ փառաբանիչք միոյ Աստուծոյ յօրինէր»:

Ագաթ. (էջ 642)

(Կորիւնի Մաշթոցի վրայ գրածը Կոստանդիանոսի վրայ յարմարցնելով)

«Եւ ուխտէր զայս բան ընդ ամենեան զի սու հառարակ ամենայն ոք ճամարտութեան հաւատացէ. միով առաւածարարբառ պատգամօք մի ազգ՝ կատարեալ (= յօրինեալ) փառաւորիչ միոյ Աստուծոյ լինել:

Կորիւնի աւանդածը շատ բնական է և ճամարտանման — Վրաց աշխարհի մաս մաս բաժան բաժան ժողովուրդները նշանադիր գիւտով և Ս. Գրոց թարգմանութեամբ միացնել, մէկ ազգ կապել, նոյն կրօնի հաւատացեալներ ընել, սակայն ոչ այնքան կը պատշաճի Կոստանդիանոսի որ հազիւ թէ կարենար իր մեծածաւալ կայսրութեան բոլոր ժողովուրդները մէկ ազգ յօրինել, միեւնոյն կրօնի հաւատացեալ ընել, բան մը որ նոյն իսկ Մեծն Թէոդոսի օրով գլուխ չէր ելած, և հազիւ թէ Յուստինիանոսի օրով (Զրդ դար) մօտեցաւ իրականացման:

Կորիւն (Մաշթոցի վրայ)

Եւ նովին հոգեկրօն արուեստին հանէր աւուր բազումս յանապատ տեղիս մինչև արդ լինէր յերկնացն՝ իրաց ինչ օգտակարաց եկեղեցեաց կողմանցն այնոցիկ հասանել յօգնականութիւն, շնորհօքն Աստուծոյ: Եւ նորս առանց իրիք զբաղելոյ՝ հանդերձ գործակցօք. իջեալ ի թիկունս զիպացն պատահելոց և վճարեալ զօրութեամբն Աստուծոյ:

Ագաթ. էջ 629 (Ս. Գրիգորի վրայ)

Եւ թէ երբէք երբէք իջանել չըջնի զօրացուցանել զաշակերտեալսն ճամարտութեամբ հոգւով, իրաց իրաց պիտոյից օգտակարաց ամենայն եկեղեցեացն հասեալ յօգնականութիւն ի շնորհացն (սխալ տպւած՝ շնորհացն) Աստուծոյ, առանց իրիք զբաղելոյ, հանապազ իջանել ի թիկունս զիպացն զիպաց պատահելոց, և վճարէր զօրութեամբն Աստուծոյ:

Այս երկու դուզակէիտ հատուածներուն մէջ քաջայայտ է թէ Կորիւնինը սկզբնադիրն է, որովհետեւ ամբողջը կապակից է, արամարտական և քաջայարմար: Իսկ Ագաթ.ի բանաքաղը Ս. Գրիգորի վրայ յարմարցնելու համար,

խմաստը խանդարող փոփոխութիւններ մուծել է: Թողլով անտեղի աւելորդութիւններ «գիւղացի գիւղաց», «խրաց խրաց պիտոյից օգտակարաց», «ամենայն եկեղեցեացն», փոխանակ շատ աւելի բանաւոր Կորիւնի խօսքին «եկեղեցեաց կողմանցն ալնոցիկ» (իւր ճշմութեան տեղերուն մօտ եկեղեցիներուն կը հասնէր օգնելու), ի՞նչ կը նշանակէ Ազաթ. ի հաստատմը զոր կը համառօտենք ստպէս՝ «եւ թէ երբեմն երբեմն կ'իջնէր (ուրկէ) շրջել զօրացնել աշակերտեալները, ամէն եկեղեցիներուն պիտոյն օգտակար ինչ ինչ բաներուն հասնելով օգնելու, միշտ կ'իջնէր օգնելու պատահած գէպերուն»: Ի՞նչ անհամ կրկնութիւն, ի՞նչ հակասութիւն, ի՞նչ թոյլ անքերական կազմաւածք, — կտտարեալ հակապատկեր Կորիւնի որ զանց չ'ընէր յիշել նաեւ թէ Մաշթոց կը թողար իւր ճշմարտութիւնն այն կողմերուն եկեղեցիներուն երէցներէն իմանալով թէ ինչ ինչ պէտքեր ունին կարօտ օգնութեան, և անոր համար անյապաղ կ'իջնէր օգնելու՝ գործակիցներ առնելով միասին — ո՛րքան բնական —, մինչ Ազաթ. Ս. Գրիգորին զործակիցներ տալ կը մտնայ, որուն շատ պէտք կար հասնելու համար ամէն եկեղեցիներուն:

Մաշթոցի մահէն ետքը իւր հրամանով (բառ Դադար Փարպեցիի) կամ իւր ու Սահակի անօրինութեամբ (Կորիւն) յաջորդեցին իւր վերակացու՝ տեղապահ, Մաշթոցի երկու աշակերտները Եովսէփ և Յոհան: Այս Յոհանի համար է որ կը գրէ Կորիւն:

Կոր.

«Որում գէպ լինէր յետ վախճանի սրբոյն, բաղում և ազգի ազգի փորձութեանց և կտաւանաւոր վշտաց մենակելու մենամարտիկ՝ երկօդատական բռնութեանն ի Տիգրոն քաղաքի վասն Քրիստոսի համբերել, վասն որոյ և զխոստովանողական անուն ժառանգեալ. ի նոյն վերակացութիւնն դառնայր յերկիրն Հայոց»:

Ազաթ. (էջ 17)

(Ս. Գրիգորի վրայ յարմարցուած)

«Որ բաղում համբերութեամբ ազգի ազգի փորձութեանց և կտաւանաւոր վշտաց մենակելու մենամարտիկ՝ երկօդատական բռնութեանն յԱրտաշատ քաղաքի վասն Քրիստոսի յաղթութեամբ տարեալ, որոյ զվկայ անուն ժառանգեալ... ի վերակացութիւնն դառնայր յերկիրն Հայոց»:

Այս երկու հաստատմները սրունք գրեթէ բառ առ բառ նոյն կազմութիւնը ունին (ստորագծուած փոքր տարբերութիւններուն յետոյ պիտի դառնանք) ակնյայտնի կը ցուցնեն թէ Ազաթ. ինքնաբարձրաւոր է Կորիւնէ, և խիստ անճարակ անհանճար փոխադրութեամբ Յոհանէն Ս. Գրիգորի: Յոհան Տիգրոն (Ctesiphon) Միջագետք կոչուեր, հոն շարչարուեր, կտաւանաւոր տառապանքի ենթարկուեր, ստկացեր, որուն համար խոստովանողի անունը ստացեր, և Տիգրոնէն դարձեր էր յերկիրն Հայոց, օտար երկրէ իւր երկիրը, նոյն վերակացութեան, այսինքն տեղապահութեան այն պաշտօնին զոր սենէր Եովսէփի հետ դուրս կցօրէն: Ազաթ. ի բանաբար Հայաստանի մայրաքաղաքին Արտաշատի մէջ նոյն շարչարունքը են կրել ուսայ Ս. Գրիգորի, որ «վկայ» (մարտիրոս, շարչարանքի տակ խոստովանող իւր կրօնին) անունը կը ստանայ, և Արտաշատէն կը դառնայ յերկիրն Հայոց, իբր թէ Արտաշատ ուրկէ կը դառնայ՝ օտար երկրի մէջ ըլլար Տիգրոնի պէս: Երկրորդ՝ Ս. Գրիգոր Հայաստանի հոգեւոր վերակացութիւնը (Հայրապետութիւնը) շարչարանքէն ելլելուն իսկոյն չ'ընդունեց, այլ բաւական ժամանակ յետոյ ստանձնեց: Ուշադրութեան արժանի է նաեւ որ բանաբար հարկ տեսեր է Կորիւնի «ի նոյն վերակացութիւնն դառնայր» ի նոյն բառը դուրս ձգել, որովհետեւ Ս. Գրիգոր շարչարանքէն առաջ չ'ունէր բնաւ վերակացութիւն: Բաւական մանր տարբերութիւններուն գալով, աւելորդ էր փոխել Կորիւնի «համբերելը» «համբերութեամբ» «յաղթութեամբ տարեալ»-ի, «խոստովանողական անուն» և «վկայ անուն» գրեթէ համանիշ են: Բայց աւելի կարեւոր է գիտել թէ միշտ ուր Կորիւն «Հայաստան աշխարհին» «Երկիրն Հայոց» կ'ըսէ, Ազաթ. ունի «Հայաստան աշխարհիս», «Երկիրս Հայոց»: Եթէ այս տարբերութիւնը մէկ կամ երկու անգամ առնուէր, կարելի էր պատահական համարել, բայց երբ այնքան յաճախագէտ է, իրաւունք կուտայ իւր այս բացանշաւ (détaché) հայացքով ուժ տալ իւր վրացի ծագում ունենալուն զոր աւելի բացայայտ խոստովանած է Մաշթոցի տառերութեան առթիւ վրաց երկիրը «յորոց և իմ երեալ ի կարգ յալիսկոպոսութեան վիճակ» նախադասութեան մէջ:

ԳԵՌՆԻԿ ՖԵՏԷԼԵՆ